

FELSEFE DÜNYASI

2016/KIŞ/ WINTER Sayı/Issue: 64

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Yard. Doç. Dr.) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Celal TÜNER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet İNAM (ODTÜ)

Prof. Dr. Celal TÜNER (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Yard. Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniversitesi)

Yard. Doç. Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/ULAKBİM since 2004.

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122

Kızılay - Çankaya / ANKARA

PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Aralık 2016, 750 Adet

Thomas Aquinas ve Haklı Savaş Teorisi

MAKALE GELİŞ TARİHİ : 02.09.2016 - DÜZELTME: 10.10.2016 - YAYINA KABUL TARİHİ: 26.10.2016

Emre DORMAN*

Giriş

Savaşların haklılığıyla ilgili endişenin yol açtığı tartışmalar, binlerce yıllık insanlık tarihinin birçok döneminde karşımıza çıkmaktadır. Savaş karşısındaki tutum, bir toplumun var olup olmama meselesiyle ilgilidir. Zihinsel kodları Hristiyanlık ile inşa olmuş bir toplumun savaş karşısındaki tutumunu, dünya görüşünü oluşturan Hristiyanlığın inanç sistemiyle ilişkilendirmeden değerlendirmesi düşünülemez. Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki savaşa karşı pasifist tutumlar, Hristiyanlığın hâkim inanç olduğu devlet yapıları ortaya çıkınca, Hristiyan teolojisi açısından savaşmanın hangi durumlarda meşru olduğunu ve savaşın nasıl yürütülmesi gerektiğini ele alan haklı savaş teorilerinin önemi artmıştır. Haklı savaş konusu, içeriği itibarıyla hem teolojinin, hem de ahlak felsefesi ve din felsefesi gibi felsefe dallarının ilgi alanında olan bir konudur. Thomas Aquinas, Hristiyan teolojisi ve felsefesinin en etkili isimlerinden biri olduğu için, onun haklı savaş teorisi en çok tartışmaya konu olmuş ve hala tartışılan teorilerden biridir.

Uzunca bir dönem haklı savaş teorilerine çok fazla atfı yapılmamış, fakat II. Dünya Savaşı sonunda Alman şehirlerinin İngiliz hava kuvvetlerince yoğun biçimde bombalanmasının neticesinde haklı savaş teorileri yeniden tartışılmaya başlanmıştır.¹ I. ve II. Dünya Savaşlarının yıkıcılığı ve neden olduğu büyük kayıplar, savaşların engellenmeye çalışılmasını, engellenemediği durumlarda da belli sınırlar ve kurallar çerçevesinde yü-

* Acıbadem Üniversitesi, Yrd. Doç. Dr.

1 Nicholas Rengger, 'On the Just War Tradition in the Twenty-First Century', *International Affairs*, vol.78, no.2 Nisan 2002, s. 355.

rütülmesini gerekli kılmıştır. I. Dünya Savaşı sonunda Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'ın ilkeleri doğrultusunda 1920 yılında Milletler Cemiyeti bu amaçla kurulmuş ancak istenilen oranda başarılı olamamıştır. Bu yapıyı 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler izlemiş ve savaşların engellenmesi, engellenilemediği durumlarda da sınırlanması bu kurumun yardımıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kurumun, kuruluş hedeflerinde ne kadar başarılı olduğu -burada girmeyeceğimiz bir- tartışma konusudur.

1950 ve 60'larda dünyada soğuk savaş nedeniyle yaşanan gerginlikler neticesinde dünyanın farklı yerlerinde savaşlar çıkmış ve dünya nükleer savaş tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Bu bağlamda Amerika'nın Vietnam savaşına girmesiyle gerginlik daha da tırmanmış ve savaş karşıtı cephenin sesi yükselmeye başlamıştır. Özellikle bu süreçte savaşların haklı mı yoksa haksız mı olduğu, nasıl savaşılmaması gerektiği, savaşın sınırlarının ne olması gerektiği tekrar yoğunca tartışılmaya başlamıştır.² Bu ortamda, uzun zamandır göz ardı edilmiş olan haklı savaş teorileri, Amerikalı Hristiyan ahlak felsefecisi Paul Ramsey'nin yorumlarıyla yeniden konuşulmaya başlanmış ve akademik ortamlarda (hatta politika dünyasında) gündeme gelmiştir.³

Haklı savaş teorisi akademik alana 1960'larda dönmüş olsa da popüler alanda etkili olması 11 Eylül 2001 yılında Amerika Birleşik Devletlerine yapılan terör saldırıları ile olmuştur. Olaydan sonra Bush yönetimi saldırılara cevap bağlamında savaş kararlarını "haklı savaş" teorisi ile meşrulaştırmaya çalışmış ve yüzyıllar önce kullanılmış olan bu teorinin 21. yüzyılda yeniden tartışılmasına sebep olmuştur. Popüler alandaki gündeme bu gelişle beraber akademik alanda da bu teori daha çok önemsenmeye başlanmış; teologların, felsefecilerin, siyaset bilimcilerin ve uluslararası ilişkiler uzmanlarının akademik çalışmalarında bu teoriye ve bu teorinin felsefe tarihindeki önemli isimleri Cicero, Augustine, Aquinas, Hugo Grotius'a bu teoriyle ilgili olarak atıflar yapılmaya başlanmıştır.

2 Michael Walzer, *Arguing About War*, Yale University Press, New Heaven, 2004, s. 6-11.

3 Ramsey, bu alanda, kendi yazdıklarıyla olduğu kadar, 20. Yüzyılın siyaset felsefesi ve hukuk felsefesi gibi alanlarda en etkili filozoflarından biri olarak kabul edilen John Rawls'u etkilemesiyle de önemlidir.

Haklı savaş teorilerine atıfla yapılan değerlendirmeler, savaşlara karşı “pasifizm” ve “realizm” temelli yaklaşımlara karşı alternatif bir değerlendirme sunmaktadır. Dış politikada ahlaki değerleri sistem dışı bırakıp devletlerin güç ve ulusal çıkar doğrultusunda hareket etmeleri gerektiğini savunan “realizm”e ve şiddet uygulamaya her türlü şartta rağmen karşı çıkan “pasifizm”e karşı haklı savaş teorisi, itidalli bir pozisyonu temsil etmektedir. Devletlerin belli şartlar altında güç kullanmaya ve savaşmaya hakları olduğu, farklı haklı savaş teorilerinin ortak ilkesidir. Ahlak felsefesi açısından bireylerin hangi koşullarda nasıl eylemlerde bulunması gerektiğini saptamak önemli olduğu gibi devletlerin nasıl eylemlerde bulunması gerektiğini saptamak da önemlidir. Din felsefesi açısından ise bir dinin veya o din adına ortaya bir savaş ahlakı teorisi ortaya koyan filozofun görüşlerini değerlendirmek önemlidir. Bu bağlamda Thomas Aquinas Hristiyanlığın, özellikle de dünyanın en çok bağlı bulunduğu mezhebi olan Katolikliğin en önemli filozoflarından birisi ve aynı zamanda da konumuz olan haklı savaş teorisini ilk formulize eden kişi olarak özel bir yere sahiptir.

Haklı Savaş Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

İnsanlık tarihi incelendiğinde devletlerin aralarındaki sorunları çözmede savaşa sıkça başvurdukları gözlemlenir. Savaşlar, insanlık tarihinin yazılmasında en etkili araçlardan biri olmuştur. Okuduğumuz ve öğrendiğimiz tarih genellikle kazananların yazdığı tarihtir. Savaşların insanlık tarihi için önemini tarihçi Halil Berktaş “Şiddet ve şiddet olayları insanlığın oluşmasında, tarihin şekillenmesinde çok önemli roller üstlenmiştir. O kadar ki insanlık tarihini şiddetin sonuçlarının, insanlığın şiddeti denetim altına alma çabalarının ve bunu yaparken yeni şiddet biçimleri üretmenin tarihi”⁴ olarak özetler.

Devletlerin siyasal, ekonomik, sosyal ve/veya jeo-politik menfaatleri için kimi zaman başvurmaktan çekinmediği savaşlar; ilk çağlardan beri tartışılmış, savaşan taraflardan hangisinin haklı hangisinin haksız olduğunun kararlaştırılması için türlü şartlar ortaya atılmıştır. Örneğin Antik dönemlerdeki ünlü Yunan tarihçi Thukydides (M.Ö. 455-M.Ö.400) *Mi-loslular ile Diyalog* eserinde savaşan taraflar arasında “haklılık-haksızlık”

4 Halil Berktaş, Zafer Toprak, ‘Tarihçi Gözüyle Şiddetin Tarihi Üzerine Söyleşi’ *Cogito*, sayı 6-7, Kış-Bahar 1996, s. 198.

tartışmalarının geçtiğini yazmıştır.⁵ Benzer tartışmayı Platon da (M.Ö. 427-M.Ö 347) ele almış ve savaşın haklılığı konusuna değinmiştir. Platon, savaşları “gerekli kötülükler” olarak yorumlamış ve barış elde etmek için savaşmayı haklı görmüştür. Platon’a göre savaşlardan kaçınılmayacağına göre belli sınırlar çerçevesinde hareket edilmeli; sivillere düşmanca davranılmamalı, mallara zarar verilmemeli ve ölçülü davranılmalıdır.⁶ Platon bu yaklaşımı ile haklı savaş teorilerinin kurucusu olarak kabul edilen Augustine’den (354-430) çok önce savaşın haklılığı ile ilgili kriterler ortaya atmıştır. Fakat ortaya koyduğu bu kriterler enine boyuna tartışılmış bir haklı savaş teorisi formatında değildir.

“Haklı savaş” terimini ilk kez kullanmış olan Aristoteles’e (M.Ö. 384-M.Ö 322) göre de bazı toplumlar bazılarına göre daha erdemli olduklarından erdemlilerin diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmaları gereklidir ve bu amaç için yapılan savaşlar haklıdır.⁷ Pagan olmasına rağmen Augustine’in haklı savaş teorisini oluşturmasında etkili olan Romalı devlet adamı Marcus Tullius Cicero’ya (M.Ö. 106-M.Ö.43) göre adalet, ideal devletler için çok önemli olduğundan devletler adaletsiz davranışlarla karşılaştıklarında ve barışçıl seçenekler ortadan kalktığında savaş yoluna başvurabilirler.⁸ İdeal devletler sadece milli onurlarını ve güvenliklerini korumak ve nefsi-i müdafa için savaşır.⁹ Bununla birlikte hukuki otorite tarafından açıkça ilan edilmeyen, intikam ve savunma amacıyla yapılan savaşlar da haksızdır.¹⁰

Haklı savaş teorilerine göre bir savaşın haklılığı belli şartları yerine getirmesi durumunda kabul edilir. Bunlar: *jus ad bellum* (savaşa başlama-daki haklılık kriterleri) ve *jus in bello* (savaş sırasındaki haklılık kriterleri)

5 John Keegan, 2500 Yıllık Savaş Tarihi, çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 26.

6 Platon, *Devlet*, 5. Kitap 471a/b, çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 227.

7 Frederick H. Russel, *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge 1974, s. 4.

8 Cicero, *On Duties (De Officiis)*, çev. Walter Miller, Harvard University Press, Cambridge 1913, s. 37.

9 Cicero, *On the Republic (De re Publica)*, çev. Clinton W. Keyes, Harvard University Press, Cambridge 1928, III, xxiii, s. 213.

10 Cicero, *On the Republic (De re Publica)*, III, xxiii, s. 213.

şartlarıdır. *Jus ad bellum* kriterleri devletlerin savaşa başvurmalarındaki haklılığı hakkındadır. Savaşın hangi şartlar gerçekleştiğinde başlatılmasının o savaşı haklı savaş kapsamına sokacağını belirleyen bu kriterler, dönemden döneme ve düşünürden düşünürüne farklılık gösterse de genel olarak savaşa başvurmanın haklı sebebinin sadece savunma kaynaklı olması gerektiğini savunan “haklı sebep”, savaş ilan etme yetkisinin meşru egemen güçte olduğunu belirten “hukuki otorite”, savaşın ve savaşanların niyetinin kamu yararı için olması, kişisel nedenlerle ve sınır genişletmek gibi saldırgan amaçlarla savaşılmaması gerektiğini öne süren “iyi niyet”, savaşın sonunda elde edilecek olan iyiliğin sebep olunan kötülükten yüksek olması gerektiğini söyleyen “orantılılık”, tüm çözüm opsiyonlarının tükenmiş olması ve savaşın artık son çare olarak kalmasını savunan “savaşın son çare olması” ve son olarak da savaşın “amacının barış elde etmek” olması şeklinde sıralanabilir. *Jus in bello* şartları ise savaşın nasıl ve hangi sınırlarla sürdürülmesi gerektiğini belirler. Bu başlık altında da orantılılık; savaşta orantılı güç kullanılması ve dokunulmazlık; hedefler arasında ayırım yapılması ve siviller ile savaşanlar arasındaki ayırımın dikkate alınması ilkeleri sıralanır. *Jus in bello* kriterlerine, ilk dönem haklı savaş düşünürleri tarafından çok fazla değinilmemiş ancak savaşların boyutları değişip, savaşlar cephe gerilerine kadar yayılmaya ve kullanılan silahlar daha öldürücü olmaya başlayınca orantılılık ve dokunulmazlık kriterleri de önem kazanmaya başlamıştır. Hatta modern dönemin haklı savaş teorisyenlerinin çalışmalarında bu kriter ön plana çıkmaktadır.

Haklı Savaş Düşüncesinin Hristiyanlık ile Buluşması

“Haklı savaş” kavramı, özellikle Batı kültüründe yüzyıllar boyunca gelişme gösteren çok çeşitli kültürel kaynakların ürünüdür.¹¹ Kilise hukuku, şövalye geleneği ve Roma hukukunun etkisiyle de yoğrulan haklı savaş teorilerini sadece Hristiyan dininin bir uzantısı olarak görmek doğru değildir¹² ancak Orta Çağ Hristiyan düşünürleri özellikle de Augustine, teorinin şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Genellikle haklı savaş teorisinin baba-

11 Fulya A. Ereker, ‘İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı’, *Uluslararası İlişkiler*, c. 1, sayı 3, Güz 2004, s. 2.

12 James Turner Johnson, ‘Maintaining the Protection of Non-Combatants’, *Journal of Peace Research*, vol.37, no.4, Haziran 2000, s. 427.

sı olarak kabul edilen Augustine, kendisinden önce gelen düşünürlerden özellikle de Cicero ve Milano piskoposu Ambrose'un (337-397) düşüncelerinden oldukça etkilenmiştir.

Kilise Babaları, Hristiyanlar için en önemli erdemin “sevgi” olması gerektiğini savunmuşlar ve bu bağlamda düşmanı bile sevmenin bir gereklilik olduğunu ve şiddete karşı sevgi ile karşılık verilmesini öğütlemiştir. Bu görüşlerini de Yeni Ahit'ten aşağıdakine benzer pasajlarla desteklemiştir:

Kötülüğe kötülükle karşılık vermeyin. Herkesin gözünde iyi olanı yapmaya dikkat edin. Mümkünse, elinizden geldiğince herkesle barış içinde yaşayın. Sevgili kardeşler, kimseden öç almayın; bunu Tanrı'nın gazabına bırakın. Çünkü şöyle yazılmıştır: ‘Öç benimdir, ben karşılık vereceğim.’ Ama düşmanın acıkmışsa doyur, susamışsa su ver. Bunu yapmakla onu utanca boğarsın. Kötülüğe yenilme, kötülüğü iyilikle yen.¹³

Sen komşunu sevecek ve düşmanlarından nefret edeceksin denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki siz göklerde olan Babanızın oğulları olasınız.¹⁴

Göz yerine göz, diş yerine diş denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: Kötüye karşı koyma ve senin sağ yanağına kim vurursa ona ötekini çevir.¹⁵

Yukarıdaki pasajlara ek olarak ilk dönem Hristiyanlar'ın önemli bir kısmı, Hz. İsa'nın Yeni Ahit'te “...kılıcını yerine koy, çünkü kılıç tutanların hepsi kılıçla helak olacak”¹⁶ gibi sözlerini Hristiyanların savaşmak gibi şiddet içeren olaylardan uzak durması ve tehlike zamanlarında bile orduya katılmaktansa dua edip yardım istemeleri gerektiği şeklinde yorumlamışlardır.

Oysa Ambrose ve Augustine'in yaşadığı yıllarda Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki konjonktür değişmiş, Hristiyanlık, Roma İmparatoru Theodosius döneminde Roma'nın resmi dini olarak kabul edilmiş ve

13 Kutsal Kitap, Romalılar 12:17-21.

14 Kutsal Kitap, Matta 5:43-45.

15 Kutsal Kitap, Matta 5:38-39.

16 Kutsal Kitap, Matta 26:52.

artık devlet içinde önemli bir konuma yükselmişti. Aynı dönemde Roma İmparatorluğu artık zayıflamış, Avrupa ve Asya'dan gelen barbar akınları altında çökme tehlikesiyle yüz yüze gelmişti. Hristiyanların Roma İmparatorluğu ile barışık yaşamaya başladıkları ve İmparatorluğun koruyuculuğunu kabul ettikleri dönemde,¹⁷ düzenin korunması ve devletin devamının sağlanması gerektiğini savunan Peter'in öğretileri¹⁸ doğrultusunda Ambrose ve Augustine, Roma İmparatorluğu'nun devamının aynı zamanda Hristiyanlığın da devamı için zaruri olduğunu savunmuşlardır. Bu yüzden Hristiyanların savaşa yaklaşımları değişmeliydi.¹⁹ İmparatorluğun bütünlüğünün korunması için hem pasifist yaklaşımdan uzaklaşılmalıydı hem de aynı zamanda İncil'in öğretileri terk edilmemeliydi.²⁰ Ambrose bu amaçla, Augustine'den önce, şiddetin sınırlı ve belli şartlara bağlı olarak kullanımı anlamına gelen haklı savaş teorisini, Hristiyanlığın şiddet ve kan akıtmaya karşı olan yaklaşımı ile birleştirmiş ve değerlerin korunması için askerlik yapmayı Hristiyanlar için gerekli duruma getirmiştir.²¹ Bu yaklaşımıyla Ambrose, etkili Hristiyan düşünürler içerisinde, savaşa teolojik bir meşruiyet sağlayanların ilki olarak karşımıza çıkmaktadır.²² Fakat "haklı savaş teorisi" diyebileceğimiz daha sofistike teolojik-felsefi bir yaklaşımın ilk olarak Augustine tarafından ortaya atıldığı görülmektedir.

Haklı savaş düşüncesinin kurucusu olarak kabul edilen Augustine, kendisinden önce tartışılmış olan haklı savaş kriterlerini genel manada kabul ederek bunları Hristiyanlık ile temellendirmiştir ve düşüncelerini Tevrat ve İncil'den pasajların yeni yorumlarıyla kuvvetlendirmiştir. Eserlerinde bu konuya, Thomas Aquinas kadar sistematik yaklaşmamış olsa da, Hristiyanlığın pasifist yaklaşımları ile Roma değerlerini birleştirip, savaşı hem günah işlemeye hem de günahların temizlenmesine yol aç-

17 Marcia Sichel, *The Making of Nuclear Peace: The Task of Today's Just War Theorists*, Georgetown University Press, Washington 1990, s. 64.

18 Aleaddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 220.

19 John Kleiderer, Paula Minaert, Mark Mossa, *Just War, Lasting Peace: What Christian Traditions Can Teach Us*, Orbis Books, New York, 2006, s. 8.

20 Lois J. Swift, 'Saint Ambrose on Violence and War', *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol.101, 1970, s. 541.

21 James Turner Johnson, *The Quest for Peace: Three Moral Traditions in Western Cultural History*, Princeton University Press, Princeton, 1987, s. 52.

22 Fulya A. Ereker, İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı, s. 7.

bilecek bir olgu olarak sunmuştur.²³ Augustine'in teolojik yaklaşımında haklı savaş "komşuya duyulan" sevgiye dayanır ve komşunun iyiliği için çabalamak dini bir gereklilik olarak sunulur. Bu tartışmalardan sonra Hristiyanlara, belli şartlar çerçevesinde savaşma izni verilmiş, daha da ötesinde hayırseverlik kapsamında savaşmak görevselleştirilmiştir. Zira artık iyi bir Hristiyan'ın kendi hayatını ülkesi ve din kardeşleri için riske atması, gerektiğinde şiddete başvurması erdemli bir davranış olarak algılanmaya başlamıştır. Augustine'in eserleri incelendiğinde, *jus ad bellum* olarak tanımlanan savaşa başlamak için gerekli olan haklı sebeplerin; ehil otorite, doğru niyet ve savaşın amacının barış elde etme niyeti taşıması şeklinde, *jus in bello* olarak tanımlanan savaşın haklı şekilde yürütülmesini test eden şartların da ayrımcılık, orantılılık ve iyi inanaç olarak tanımlandığı gözlemlenir.

Augustine'den Thomas Aquinas'a Kadar Haklı Savaş Teorisinin Gelişimi

Haklı savaş teorisinin Hristiyan felsefesindeki iki önemli ismi Augustine'den Aquinas'a (1225-1274) kadar olan dönemde; Avrupa'da feodal yapıya dönülmüş, Kilise, Avrupa toplumunun ayakta kalan tek örgütlü kurumu durumuna gelmiş ve Avrupa'nın birleştirici gücü olmuştur. Bu dönemde savaşlar ve şiddet olayları artmış, Haçlı Savaşları ile savaşlar yeni boyutlara ulaşmıştı. 5. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar süren bu dönemde; Kilise, oluşan politik boşluğu doldurmaya ve silah kullanımlarını sınırlamaya çalıştı.

600'lü yıllarda Seville Başpiskoposu Isidore, haklı savaş üzerine kendinden önceki dönemlerde yazılanları topladı; 989 yılında ise Kilise, Augustine'den daha detaylı biçimde savaşta yapılmasına izin verilen ve verilmeyen davranışları *Tanrı'nın Barışı* adlı eserinde bir araya getirdi. Bu belge ile sivillerin dokunulmazlığı sağlanmaya çalışılmış, savaşa katılanların belli sınıflara karşı eylemde bulunması yasaklanmıştı. 1027 yılında Kilise hukukçuları, *Tanrı'nın Ateşkesi* adlı eser ile belli zamanlarda savaşmayı yasakladılar. 1139 yılında yine Kilise, II. Lateran Konseyi kararı ile yay, tatar yayı ve ok gibi silahların Hristiyanlar arasında kullanımını

23 Frederick H. Russel, *The Just War in the Middle Ages*, s. 16.

yasakladı.²⁴ *Tanrı'nın Barışı, Tanrı'nın Ateşkesi* ve Lateran Konseyi kararları ile Kilise, o dönemde önem verilmeyen ancak sonraki dönemlerde haklı savaş teorisinin değişmez şartları olan *jus in bello* nun ilk detaylı temellerini atmıştır.

Kilise'nin çabalarının yanında, Augustine'den sonra, 1148 yılında İtalyan Kilise hukukçusu Gratian *Decretum* adlı eseriyle haklı savaş konusunda daha önce oluşturulan görüşleri bir araya toplamış, bu konuda bir bütünlük sağlamaya çalışmış ve haklı savaş teorisini yeniden canlandırmıştı.²⁵ Thomas Aquinas'a kadar olan dönemde haklı savaş konusunda temel kaynak olmuş olan *Decretum*'da, savaş ve askerlik konularına detaylıca değinilmişti. Thomas Aquinas, haklı savaş hakkında kendi zamanına kadar yazılmış olan tüm kaynaklardaki birikimden faydalandı ve bu konuya en önemli eseri olan *Summa Theologica* ve diğer eserlerinde, kendinden önce gelen düşünürlerden daha sistematik bir biçimde yaklaştı.

Thomas Aquinas ve Haklı Savaş

1225 yılında Napoli yakınlarında dünyaya gelen Thomas Aquinas, Napoli Üniversite'sinde teoloji eğitimi aldı. Bu yıllarda Dominiken tarikatına katıldı ve inançlı bir Hristiyan olarak yaşamına devam etti. Daha sonra Paris Üniversitesine giden Aquinas, orada döneminin ünlü teologlarından Albertus Magnus'tan ders aldı ve o dönemde Arapça kaynaklardan Latince'ye çevrilen Aristoteles'in yapıtları sayesinde Aristotelesçi düşünceler ile tanıştı. Köln Üniversitesi'nde "bakalorya" (yeterlilik) derecesini aldıktan sonra yeniden Paris Üniversitesi'ne dönen Aquinas, burada teoloji yükseköğrenimini tamamladı. Paris'te Aristotelesçiliğin doruğa çıktığına tanık oldu ve bir yandan Orta Çağ Avrupa'sında Aristotelesçiliği yayan Latin İbn-Rüsdçüler'in savlarını çürütmeye çalışırken, diğer yandan da Aristoteles'in teolojide kullanılmasına karşı çıkan Augustincilerle mücadeleye girişti.²⁶

24 James Turner Johnson, *Just War Tradition and the Restraint of War: A Moral and Historical Inquiry*, Princeton University Press, Princeton 1984, s. 124.

25 Johnson, *Just War Tradition and the Restraint of War*, s. xxv.

26 M.Ali Ağaogulları, Levent Köker, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 227.

Thomas Aquinas, düşünce yapısı ve eserleriyle Hristiyan teolojisini Platon ağırlıklı felsefi çerçeveden çıkarıp Aristotelesçi temellere oturtmaya çalıştı ve Aristoteles felsefesini Hristiyanlık ile sentezledi. Böylece kendinden önceki Kilise Babaları'nın savunduğu "Patristik Felsefe"nin, bilgi için imanın önce geldiği yani Tanrı'ya akıl yoluyla değil de sadece vahiy yoluyla ulaşılabileceği fikrini reddetti. Hristiyan inançlarının akılla kavranabileceğini, ancak insan aklının sınırlı kapasitesinden dolayı bazı inançların kavranamayacağı durumlarda imanın devreye gireceğini ifade etti. Akılla kavranabilecek inançların akılla, ancak akılla kavranamayacak olanların imanla kavranabileceğini savundu.²⁷ George Sabine'in de belirttiği gibi Aquinas, inanç ve akıl birbirinin tamamlayıcısı olarak kabul etti.²⁸ Bu bakış açısı ile "akıl" ve "vahiy" arasındaki ilişkinin kurulmasını sağladı ve Aristotelesçiliği bütünsel bir Hristiyanlık yorumu haline getirerek, bazılarınca "devrim" diye nitelenen bir yaklaşım ortaya koydu.²⁹

Aquinas savaş konusuna birçok eserinde değinmiş olsa da başyapıtı sayılan *Summa Theologica*'da bu konuyu detaylıca irdeledi. "Savaş hakkında" başlığı ile Hristiyanların savaşa bakış açısının nasıl olması gerektiğine ve hangi durumlarda savaşların haklı olabileceğine cevap verip Haklı savaş kriterlerini ortaya koydu. Haklı savaş teorisini Augustine'in düşüncelerinden yola çıkarak oluşturmuş olan Aquinas, bu teoriyi felsefi dehasıyla yeniden yorumladı.³⁰ Barışı, hayırseverlik ve sevgi durumu olarak tanımlarken; savaşı da barışın karşıtı kötülük olarak tanımladı.

Savaşın Ahlaki Boyutu ve Haklı Savaş

Aquinas, *Summa Theologica*'da bir bölüm ayırdığı savaş konusuna "savaşmak her zaman günah mıdır?" diye sorarak başlar ve bu soruyla savaşmanın ahlaki boyutunu ele alır. Ahlaki boyut Aquinas için dini boyutla eş anlamlıdır. İlk olarak "... kılıç tutanların hepsi kılıçla helak olacak"³¹

27 Aleaddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, 1999, s. 258.

28 George H. Sabine, Thomas L. Thorson, *A History of Political Theory*, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, Orlando, 1973, s. 236.

29 M.Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, s. 224.

30 Richard Shelly Hartigan, 'Non-Combatant Immunity: Reflections on Its Origin and Present Status', *The Review of Politics*, vol.29, no.2, Nisan 1967, s. 209.

31 Kutsal Kitap, Matta 26:52.

pasajıyla savaşın hukuksuz olduğunu, “Kötüye karşı koyma”³², “Kimse-den öç almayın; bunu Tanrı’nın gazabına bırakın.”³³ pasajlarıyla savaşın barışla çeliştiğini dolayısıyla da savaşın her durumda günah olduğunu söyleyenlere, hangi savaşların haklı savaş kapsamında olduğunu sıralayarak cevap vermeye başlar. Aquinas’a göre savaşmayı her şart altında günah saymak doğru bir yaklaşım değildir. Bu düşüncesini Augustine’in Kutsal Kitap yorumlamasına dayanarak destekler ve eğer savaş Hristiyanlar için günah olsaydı Kutsal Kitap’ın bunu belirtiyor olması gerektiğini söyler. Oysa askerler ne yapacaklarını sorduklarında onlara “Kaba kuvvetle ya da yalan suçlamalarla kimseden para koparmayın”³⁴ denilmektedir. Bu da askerliğin yasak olmadığını ancak savaş sırasında sınırlı ve adaletli davranmaları gerektiğinin işaretidir Aquinas’a göre.³⁵ Savaş belli şartlar yerine geldiğinde toplumun iyiliği ve güvenliği için başvurulması gereken bir araçtır. O’na göre bir savaşın haklı olabilmesi için üç şartı yerine getiriyor olması gerekmektedir: 1-Egemenin otoritesi altında başlatılan, 2-Haklı sebebi olan ve 3-Doğru niyet çerçevesinde savaşılan savaşlar haklıdır.

Aquinas, Augustine’in yorumlarına ve Kutsal Kitap’a atıf yaparak; saldırılar karşısında egemenin otoritesi altında ve toplumun iyiliği için girilen savaşlarda insan öldürmenin günah olmayacağını savunur. Konuya, Aristoteles’in düşüncelerini Hristiyanlık değerleri ile sentezleyerek yaklaşır. Aristoteles’e göre insan yaratılış gereği sosyal ve politik bir hayvandır. Bu yapıda, toplumun iyiliği bireylerin iyiliğinin üstünde tutulur, bu yüzden toplumun bütünlüğü ve güvenliği tehlikeye girince bireyler fedakârlık yapmaktan kaçınmamalıdır. Aquinas da toplumun yapısına ve düzenine Aristoteles gibi yaklaşır: İnsan sosyal ve siyasal bir varlıktır. İnsanlar toplu olarak yaşadıklarından farklı çıkarlar peşinde koşmaları normaldir. Bu durumda toplumun iyiliğini gözeterek yönetecek bir iktidarın varlığı zorunludur.³⁶ Bu iktidarın belli görevleri vardır: Ortak yararı ve ortak iyiyi

32 Kutsal Kitap, Matta 5:39.

33 Kutsal Kitap, Romalılar 12:19.

34 Kutsal Kitap, Luka 3:14.

35 Thomas Aquinas, *Summa Theologica of Saint Thomas Aquinas*, çev. Fathers of the English Dominican Province, Christian Classics, Nontre Dame 1948, vol. III, IIa, IIae, QQ40, madde 1.

36 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Ia, IIae, QQ96, madde 6.

gerçekleştirmek, düzeni sağlamak, kişilerin güvenliğini, ihtiyaçlarını, mutluluğunu gerçekleştirmek bunların başlıcalarıdır.³⁷ Bu çerçevede, egemen gücün, toplumun devamı ve güvenliği tehlikeye girdiğinde bireyleri savaşa yönlendirmesini haklı bulur. Aquinas, Brabant Düşesi'ne yazdığı mektupta “Yöneticilerin, Tanrı tarafından ortak iyi için görevlendirildiklerini ve bu yüzden de bunu korumaya hakları olduğunu”³⁸ yazmıştır. Ortak iyi olan barış bozulur ve düşman saldırısı altında tehlikeye girerse, egemenin görevi koruması altındakileri saldırılara karşı korumaktır.³⁹ Bu düşüncesini Kutsal Kitap'tan pasajlarla da destekler:

...çünkü kılıcı boşuna taşıyor; çünkü Allah'ın hizmetçisidir, kötülük yapana gazap için intikamcıdır.⁴⁰

...zayıfı ve fakiri kurtarın, onları kötülerin elinden kurtarın.⁴¹

Bu konuda Augustine'e de atıf yaparak ünlü düşünürün *Contra Faust* adlı eserinde savaş ilan etme ve yönetme yetkisinin en üst otoritede olması gerektiğini söylediğini hatırlatır. Dolayısıyla egemen yöneticilerin toplumun iyiliği için savaş ilan etmeye ve bireylere gerektiğinde savaşa katılmalarını emretmeye hakları vardır: “Otorite sahibi olanlar iyiyi ödüllendirip kötüyü cezalandırınca yanlış bir şey yapmış olmazlar.”⁴²

Aquinas, siyasal iktidarın kaynağını Tanrı'ya bağlayarak bütün erkeklerin Tanrı'dan geldiğini ifade eder⁴³ ve Hristiyan bir uyruğun, yönetici pagan bile olsa yöneticiye boyun eğmek zorunda olduğunu dile getirir. (Bu yöneticinin verdiği emirler Hristiyanlık ile çelişmediği durumlarda geçerlidir.) Bu bağlamda kamusal bir otoritenin emri ile kılıç tutanlar, bu eylemlerini otoritenin emri doğrultusunda toplumun iyiliği için yaptıklarından günah işlemezler. *Summa Theologica*'da bir yöneticinin veya bir hâkimin

37 Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım Yayım ve Dağıtım, İstanbul, 2007, s. 87.

38 Thomas Aquinas, *Thomas Aquinas's Letter to Margaret of Flanders*, çev. Mark Johnson, madde 6, İnternet Erişim: <http://thomistica.net/letter-to-margaret-of-flanders/>

39 Thomas Aquinas, *On Kingship*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 2000, s.11.

40 Kutsal Kitap, Romalılar 13:4.

41 Kutsal Kitap, Mezmurlar 82:4.

42 Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, çev. Vernon J. Bourke, Bölüm 146, madde 1, İnternet Erişim: <http://dhspriority.org/thomas/ContraGentiles3b.htm>

43 Mete Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Eski ve Ortaçağlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 426.

veya Tanrı'nın emri ile kılıç tutanların, adam öldürmeleri durumunda günah işlemediklerini⁴⁴ hatta Russell'ın söylediği gibi düşman saldırısı karşısında toplumu savunmak için ölenlerin Hristiyan inancına göre şehit olacaklarını iddia eder.⁴⁵ Ancak Kutsal Kitap'ın bireysel olarak hareket eden ve egemen otoritenin emri olmadan savaşan askerleri kınadığını belirterek “kılıç tutanların hepsi kılıçla helak olacak”⁴⁶ pasajının kapsamında olacaklarını ileri sürer. Zira Aquinas'a göre bireyler egemen otoriteden bağımsız olarak savaş ilan edemezler.⁴⁷ Bu durumda büyük günaha girmiş olurlar.

Aquinas, savaşın Hristiyanlar için yasak olduğunu ileri sürenlerin delil olarak gösterdikleri Kutsal Kitap'taki “kötüye karşı koyma” ifadesini ise yeniden yorumlamıştır. Hristiyanların içsel dünyalarında bu felsefe ile hareket etmeye hazır olmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Hristiyanlar gerektiğinde kötülüğe karşı direnmekten ve nefsi müdafaadan feragat etmeye hazır olmalıdırlar. Ancak Aquinas'ın yorumuna göre “kötüye karşı koyma” ifadesi, cezalandırmayı tamamen ortadan kaldırmamıştır, ortak iyinin elde edilmesi için belli durumlarda direnmek gerekli kılınmıştır. Kutsal Kitap'taki bu ifadenin esas amacı dış dünyadan gelecek olaylara karşı koymakla değil, kişinin iç dünyası ile ilgilidir.⁴⁸

Aquinas savaşın haklılığı için gerekli olan ikinci şartı “haklı sebep” olarak tanımlar. Savaşın “haklı savaş” olabilmesi için, yapılmış olan bir yanlışın düzeltilmesinin reddedilmiş olması gerektiğini veya haksız olarak alınan bir şeyin geri alınmasının hedeflenmiş olması gerektiğini -Augustine gibi- belirtir. Yani Aquinas için haklı sebebin olması demek karşı tarafın mutlaka bir suç işlemiş ve bu saldırıyı hak etmiş olması demektir. Aquinas yapılmış olan bir haksızlık durumunda savunma amacıyla girişilen savaşları haklı olarak sınıflamış, ayrıca istismara açık bir yorumlamada bulunarak Tanrı'ya karşı yapılmış olan yanlışlıkların giderilmesi için savaşmayı da haklı sebep kapsamına almıştır.⁴⁹

44 Thomas Aquinas *Summa Theologica*, IIa, IIae, QQ.64, madde 7.

45 Frederick H. Russell, *The Just War in the Middle Ages*, s. 262.

46 Kutsal Kitap, Matta 26:52.

47 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, IIa, IIae, QQ.40, madde 1.

48 Gregory M. Reichberg, 'Thomas Aquinas between Just war and Pacifism', *The Journal of Religious Ethics*, vol.38, no.2, Haziran 2010, s. 231-232.

49 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, IIa, IIae, QQ188, madde 3.

Üçüncü şart ise savaşılanların “doğru niyet” ile savaşmaları, yani iyyinin gelişmesi veya kötünün engellenmesi için savaşmalarıdır. Burada yine Augustine’e atıf yapar ve onun; sınır genişletme veya şiddet için savaşılmaması gerektiğini ancak barışı kurtarmak, kötülerini cezalandırmak ve iyiyi yerleştirmek için savaşılabilceğini söylediğini anımsatır.⁵⁰ Toplumun iyiliği dışında bir niyetle savaşmak, hem Hristiyanların ruhu için hem de toplum için büyük bir tehlikedir. Zira iyi bir Hristiyan mecbur kaldığı durumlar dışında savaşmamalı, savaşmaktan başka çözüm kalmadığı durumlarda da şiddeti hayırseverlik ve toplum için kullandığını unutmamalıdır.

Niyetin niteliği Aquinas için genel olarak önemli bir kriterdir. *Summa Theologica*’da başka bir başlık altında verdiği bir örnekte fakirlere yardım ederken sahip olunan niyetin öneminden bahseder. Yardım yapan yaptığı eylemi bencilce duygularla yaparsa bu ahlaksız bir davranış olabilir.⁵¹ Başka bir örneği savaş alanlarından verir; haklı bir savaşta düşmanın malına el konulması yasaldır, haksız bir savaşta ise ganimet alınması hırsızlık ve yağmalama kapsamına girer ve bu zarar karşılanmalıdır, fakat haklı bir savaşta savaşan askerlerin savaşma niyeti açgözlülük veya saldırganlık ise de aldıkları ganimet yasal değildir.⁵² Bu yaklaşımla haklı savaşta savaşanlar bile bireysel niyetleri bağlamında günah işler duruma düşebilirler. Ancak askerlerin niyetinin haklı olmaması savaşın haksız savaş kapsamına girmesini gerektirmez. Ayrıca Aquinas, bir savaş haklı sebep çerçevesinde ve egemen otorite tarafından ilan edilmiş olsa da savaşın kötü niyetle başlatılmasının savaşın haklılığını ortadan kaldıracağını ileri sürer: “Savaş ilan eden otoritenin yasal olması ve haklı bir amacı olması durumunda bile niyetin kötü olması savaşın yasallığını etkileyebilir.”⁵³

Aquinas’ın haklı savaş için gerekli gördüğü bu üç madde, genel olarak günümüzde *jus ad bellum*’un maddeleri altında incelenir. Daha önce de değindiğimiz gibi ilk dönem haklı savaş teorisyenleri daha çok *jus ad bellum* üzerinde durmuş *jus in bello* şartlarını pek irdelememişlerdir. Bu-

50 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, IIa, IIae, QQ.40, madde 1.

51 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Ia, IIae, QQ.19, madde 7.

52 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Ia, IIae, QQ.66, madde 8.

53 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, IIa, IIae, QQ.40, madde 1.

nun en önemli nedeni Orta Çağ'daki savaşların cephe savaşları olması ve savaşların kötü etkilerinin cephe arkalarına pek yansımamasıdır. Ama her ne kadar savaşlar genellikle vuku buldukları bölgelerde etkili olsalar da savaşmaya giden ordular yollarının üzerinde rastladıkları köy ve kasabaları talan etmekte, savaşan savaşmayan ayrımı yapmadan tüm halka şiddet uygulamaktaydılar. Buna örnek olarak Haçlı ordularının yolları üzerinde geçtikleri şehirleri talan etmelerini ve zulüm uygulamalarını verebiliriz. Bu dönemde, henüz ulusal orduların oluşmamış olması da asker-sivil ayrımının yapılmasını zorlaştıran etkenlerden birisiydi, zira savaş çıktığında halk topyekûn savaşa katılırken eğitilmiş asker ve ordu diye bir kavram hemen hemen yoktu.

Her ne kadar savaşlar bölgesel kalsa da, yine de *jus in bello* adıyla tanımladığımız “ayrımcılık” ve “orantılılık” ilkeleri, *jus ad bellum* ile ilgili kriterler kadar olmasa da, o dönemin haklı savaş teorisyenlerinin eserlerinde zaman zaman yer aldı. Bu bağlamda Aquinas'ın eserleri incelenince ünlü teolog ve filozofun da “ayrımcılık” ve “orantılılık” konularına değindiğini görüyoruz. Aquinas suçu olmayan bir insanı öldürmenin çok büyük bir günah olacağını söyler zira böyle bir insanın hayatı ortak iyinin korunması için önemlidir.⁵⁴ Her ne olursa olsun masum insanların öldürülmesi yasal değildir.⁵⁵ Konuya bu yönden bakarsak Aquinas'ın savaşa dâhil olmayan masum insanların bilerek öldürülmesini kınadığını ve yasakladığını görürüz.

Aquinas'a göre savaşta ölüm kaçınılmazdır ancak savaşta masum insanların zarar görmesi yanlışlıkla veya istemeyerek yapılan eylemler çerçevesinde hoş görülebilir.⁵⁶ Günümüzde “çift etki” (double effect) kriteri olarak tanımlanan bu yaklaşım, ilk olarak Aquinas tarafından ortaya atılmıştır.⁵⁷ Günümüzdeki savaş ahlakıyla ilgili konularda ahlak felsefesi açısından en hararetli tartışmaların önemli bir kısmı da bu hususta olmaktadır. Burada Aquinas ilginç bir noktaya değinir ve savaşlarda niyetin çok

54 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, IIa, IIae, QQ.64, madde 7.

55 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, IIa, IIae, QQ.64, madde 6.

56 Darrell Cole, ‘Thomas Aquinas on Virtuous Warfare’, *Journal of Religious Ethics*, vol.27, no.1, 1999, s. 72.

57 Richard Shelly Hartigan, *The Forgotten Victim: A History of the Civilian*, Transaction Publishers, Chicago, 1982, s. 47.

önemli olduğunu, hatta haklı savaş kriterlerinden birinin, savaşanların “iyi niyet” çerçevesinde hareket etmelerini gerektirdiğini söyler. Ancak niyetin iyi olduğu durumlarda meydana çıkabilecek yan zararlar, yani başka kişilere gelebilecek zararlar veya ölenlerin olması ise kişiye günah yüklenmez. Bu yaklaşım bağlamında savaşanlar kullandıkları güce dikkat etmeli, karşı tarafa niyetlenen zarardan fazla zarar verebilecek güç kullanmamalıdır⁵⁸ zira aksi yöndeki hareketler savaşın haklı savaş kapsamından çıkmasına neden olur. Çağımızda devletler bir yeri bombalarken, bu eylemlerinin, çoğunlukla “çift etkisi” olacağını bilirler, yani hedeflenen noktaların etrafındaki veya içindeki birçok masumun da ölebileceği baştan bellidir. Bu tip eylemleri haklı savaş kapsamında değerlendirenlerin, bu eylemleri meşrulaştırmada “çift etki” kriterine atıf yapabilecekleri görülmektedir. Bu da bu kriteri, savaş ahlakıyla ilgili zorlu tartışmaların merkezi tartışma konularından biri yapmaktadır.

Aquinas’ın *Summa Theologica*’da savaşlar hakkında yönelttiği ikinci sorusu din adamlarının savaşmasının meşru olup olmadığıdır. İlk önce din adamlarının savaşmasının meşru olduğu hakkındaki görüşleri delilleriyle sunar, sonra bu fikri Hz. İsa’nın Aziz Petrus’a söylediği “Kılıcını yerine koy...”⁵⁹ ifadesi ile yanlışlamaya çalışır.⁶⁰ Aquinas’a göre iyi yapılmış bir toplumda iş bölümü vardır ve bazı görevlerin bazılarıyla karıştırılmaması gerekir. O’na göre papaz ve rahiplerin yani din adamlarının görevleri de bu kapsamdadır ve savaş işleriyle karıştırılmamalıdır. Zira savaş, kargaşa ve tedirginlik demektir ve bunlar ise ruhban sınıfının görevleri arasında bulunan Tanrı’yı yüceltme, insanlar için dua etme gibi kutsal şeylere yoğunlaşmalarını engeller. İşte zaten bu yüzden de ticari işler ruhban sınıfına yasaklanmıştır; bu tip işler ruhban sınıfının zihnini rahatsız eder.⁶¹ Aynı durum ruhban sınıfının evlenmesine izin verilmemesinde de gözlemlenir. Evlilik müessesesi Hristiyanlar için övülmüş olsa da din

58 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Ila, Ilae, QQ.64, madde 7.

59 Kutsal Kitap, Matta 26:52.

60 Aquinas bu çalışmasında teolojik ve felsefi görüşlerini sunarken önce karşıt fikri tanıtarak onun delillerini vermekte, sonra neden bu fikrin yanlış olduğunu karşıt deliller ile sunmaktadır. Bu tarzı, teolojik ve felsefi iddialarını sunarken bir yöntem olarak kullanmaktadır.

61 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Ila, Ilae, QQ.40, madde 2.

adamlarının evlenmesi yasaklanmıştır.⁶² Bu evliliğin kötü olmasından değil, din adamlarının vazifeleri gereği buna uygun olmamalarındandır. Aquinas, din adamlarının savaşmasının meşru olmadığını da bu yaklaşımıyla açıklar; savaşmak kötü değildir ama ruhban sınıfı temsil ettiği değerler yüzünde buna uygun değildirler. Aquinas, papaz ve rahiplerin, görevlerinin yapısı gereği insan öldürmeye, kan dökmeye yatkın olmadıklarını belirtir: Onlar başkalarının kanını dökmektense kanlarını Hz. İsa için akıtmaya hazır olmalıydılar.⁶³ Aquinas her ne kadar papaz ve rahiplerin savaşa aktif olarak katılmasını uygun görmese de onların haklı savaşta savaşanlara manevi destek olarak sürece katılmalarını ve haklı savaşçıları teşvik etmeye çalışmalarını destekler.

Aquinas'ın, *Summa Theologica*'da "savaş hakkında" bölümünde ele aldığı diğer bir konu da savaşta pusu kurmanın meşru olup olmadığıdır. Bu konu da savaş sırasında yapılacak olan şeylerin meşruluğunu tartıştığı için *jus in bello* kapsamında ele alınması gereken başka bir başlıktır. Bu konuya değinirken Ambrose'dan alıntı yaparak savaşta da düşmana karşı izlenmesi gereken "savaş kuralları" olduğunu söyler ve bu bağlamda savaş sırasında düşmana bile yalan söylemenin veya verilen sözü tutmamının doğru bir hareket olmadığını belirtir. Aquinas'ın bu yaklaşımı, savaş sırasında izlenilmesi gereken, uluslararası kabul gören kurallar olması gerektiği anlamını içerir. Bununla beraber savaş sırasında tuzak kurmanın haklı savaş açısından bir sorun olmadığını düşünür. Aquinas aldatmayı ikiye ayırır: Sözle aldatma ve hareketle aldatma. Söz ile aldatma, yalan söyleme veya verilen sözün tutulmaması şeklinde olacağından her durumda yanlıştır. Hareket ile aldatma ise niyeti gizlemek demek olduğundan meşru bir davranıştır. Bu düşüncesini, bazı şeylerin düşmandan gizlenmesi, planların düşmana belli edilmemesi gerekliliği doğrultusunda savunur ve İncil'den bir pasajla düşüncesini destekler: "Kutsal olanı köpeklere vermeyin."⁶⁴ Buna ek olarak pusu kurmanın adaletle çelişmeyeceğini söyler. Kısacası savaşta düşmanı kandırma veya bazı şeyleri düşmandan gizlemek için düş-

62 Bu konuda, Aquinas'ın bağlı olduğu Roma Katolik Kilisesi ile o dönemdeki kimi kiliseler ve o dönemden birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkan Protestan kiliseler arasında farklılık vardır.

63 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, IIa, IIae, QQ.64, madde 4.

64 Kutsal Kitap, Matta 7:6.

manı yanıtma Aquinas için yanlış davranışlar değildir tam aksine askeri stratejiler için gerekli hamlelerdir.

Summa Theologica'da son olarak kutsal günlerde savaşmanın mübah olup olmadığını sorgular ve insanların güvenliği söz konusu olursa bu günlerde savaşmama düşüncesinin bir engel oluşturmaması gerektiğini savunur. Aquinas örnek olarak da doktorların kutsal günlerde bile hastaları ile ilgilenmeleri olayını örnek verir; bu kritik durumlarda kutsal günlerin engelleyici olamayacağı düşüncesidir. Ama savaşmaya ihtiyaç kalmadığı durumlarda savaşmaya son verilmelidir.

Aquinas'ın Teorisinin Önemi ve Değerlendirilmesi

Aquinas kendisinden önce yeterince düzenli bir sunuma sahip olmayan haklı savaş teorisini sistematik yaklaşımıyla felsefi olarak temellendirmeye çalışmıştır ve günümüzdeki savaş ahlakı ve haklı savaş ile ilgili akademik çalışmalarda en çok atıf yapılan düşünürlerden birisidir. O'nun için haklı savaş, haksız saldırılara karşı yapılan bir eylemdir ve sevgi kaynaklıdır, zira haklı savaş ezilmiş, hakkı yenmiş ve zarara uğratılmış olanlara adalet ve barış sağlamak için yapılır. Yaklaşımını ileri sürerken, Aristoteles'in insanın yaşaması için devleti gerekli bir yapı olarak görmesinden hareketle, devletin devamının zaruretine inanmış ve bu amaçla da iktidarı Tanrı kaynaklı olan egemenin⁶⁵ toplumun iyiliği için gerektiğinde savaşma emri verebileceğini savunmuştur. Aquinas, yönetici doğal yasalar çerçevesinde hareket ettiği sürece insanların yöneticiye uyma zorunluluklarının olduğunu savunur. Bu zorunluluk ancak egemenin dinden çıkması durumunda Kilise'nin ona uymama izni vermesiyle ortadan kalkar.

Bu yaklaşımına göre Aquinas'ın egemeni, çok ender durumlar haricinde mutlak yetki ile hareket eden, bir sözüyle orduları savaşa sürükleyebilen otoriteye sahiptir. Bu hususta Aquinas'ın teorisinde iki ciddi sorun olduğu kanaatindeyiz. Birinci sorun, herhangi bir devletin otoritesinin Tanrı kaynaklı olduğunu nasıl anlayacağımızdır (dinlerin kurucuları olan peygamberlerin hükmettiği özel durumları hariç tutuyoruz). Aquinas'tan sonraki yüzyılların John Locke ve diğer toplum sözleşmecisi felsefecileri

65 Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 88.

gibi, biz de egemenlerin otoritesinin Tanrı kaynaklı olduğu iddialarının temelsiz olduğunu söyleyebiliriz. İkinci sorun, Aquinas'ın, devletin yöneticilerinin otoritesine uymak ve uymamak yönünde onay verme yetkisinin Kilise'de olduğu şeklindeki öngörüsünün mantıksal temelini bulunmamasıdır. Katolik ilahiyatının en temel doktrinleri kabul edilirse böylesi bir otorite elbette meşru olur. Ama Hristiyanlık dışında İslam inancına bağlı olanların ve Hristiyanlığın içinde Protestanlık gibi hareketlerin ifade ettiği gibi Kilise'nin Tanrı'yı yeryüzünde temsil edecek bir yetkisi yoktur. Bizim de katıldığımız bu yaklaşımlara göre, Aquinas'ın teorisinde, gereğinde egemenleri onaylama veya onaylamama yönünde Kilise'de olduğunu ifade ettiği yetki mantıksal bir temelden yoksundur. Üstelik tam da bu konuyla ilgili olarak Kilise'nin onay ve teşvikiyle yapılmış Haçlı seferleri vardır ki, bu savaşların yol açtığı yıkım Kilise'ye böylesi bir yetki vermenin yol açtığı facialara örnektir. Kilise dışında birçok egemen güç de hiç şüphesiz felaketlere ve yıkımlara yol açmıştır ama "Tanrı'nın otoritesini yeryüzünde temsil etme" iddiasındaki Katoliklik için bu savaşların hazin sonu, Katolikliğin "Kilise'nin yanılmazlığı doktrini" açısından ciddi teolojik bir sorundur. Kilise'nin yanılmazlığı ile ilgili doktrinin temelsiz kalması ise Aquinas'ın haklı savaş teorisinde egemenlere uyma veya uymama yönünde Kilise'ye verdiği yetkiyi sorunlu kılmaktadır.

Ayrıca Aquinas yöneticinin ilan ettiği savaşın haklı olabilmesi için "iyi niyet" kriterini getirmiş olsa da, bu ölçülmesi çok zor ve uygulamada istismara çok açık bir kriterdir. Egemenin gerçek niyetini hareketlerinden ve kararlarından yorumlar yaparak tahmin etmenin ötesinde yapılabilecek bir şey yoktur. Bu bağlamda egemenin yönetimi altında bulunan tebaanın egemene uymak dışında bir seçeneği kalmamaktadır.

Ayrıca haklı savaşın diğer bir kriteri olan "Tanrı'ya yapılan saldırılara karşı savaşmak da haklıdır" ilkesi de Aquinas'ın haklı savaş teorisini suistimale çok açık ve neredeyse tamamen egemenin kontrolünde bir yapıya bürümüştür. "Tanrı'ya yapılan saldırılar" kavramı ile net olarak ne kastedildiği belirtilmediğinden, gerçek saldırı tehdidi veya saldırı olmadan da haklı sebebin olduğu iddia edilebilir ve aslında haklı olunmayan bir savaşın içine girilebilir. Tarih bunun örnekleri ile doludur. Nitekim Kilise

çatıştığı birçok grubu “sapık” veya “kafir” ilan ederek, onların görüşlerini “Tanrı’ya yapılan saldırılar” olarak sunmuştur. Bu yaklaşım, zamanla inanç farklılıklarından dolayı savaşmaya izin veren bir mantığın doğmasına neden olmuştur. Bunun neden olduğu vahşet ve haksızlığın farkına varan Aquinas’tan sonra gelen haklı savaş teorileri oluşturan düşünürler, Vitoria’dan başlayan süreçle inanç farklılığından dolayı savaşmayı engellemeye çalışmışlardır.⁶⁶ Bu bağlamda “Tanrı’nın dini” için yapıldığı iddia edilen Haçlı savaşlarından Avrupa din savaşlarına kadar olan din kaynaklı savaşların haklılığı tartışılır olmuştur.

Görüldüğü gibi Aquinas’ın savaşın haklılığı için gerekli gördüğü “egemen otorite tarafından ilan edilme” şartı yoruma ve istismara açıktır. “Haklı sebep” ve “iyi niyet” şartları egemenin beyanlarına ve bazen Kilise’nin egemen hakkındaki görüşlerine bağlanınca, haklı savaş için gerekli olan üç şartın tamamı egemenin ve Kilise’nin insafına bağlanmış olmaktadır. Bunun ne kadar tehlikeli olduğuna tarihsel birçok vaka tanıklık eder.

Sonuç

Savaşı gerekli bir şiddet aracı olarak gören Aquinas, kendisinden önce gelen Augustine’in haklı savaş hakkındaki yorumlarını da eserlerinde kullanarak adaletin korunması ve barışın devamı için sevginin gerekliliği bağlamında savaşı Hristiyanlar için bir görev kılmıştır. Onun niyeti her ne olursa olsun, Hristiyan yöneticiler emirleri altındaki orduları başka kıtalara ve toplumlara göndererek katliamlar yaptıklarında ve milyonlarca insanı öldürürken onun yaklaşımlarına atıflar yapmışlardır. Şüphesiz egemenlerin tüm eylemlerinden Aquinas’ı sorumlu tutmak haksızlık olur. Ama onun egemene ve Kilise’ye verdiği, bize göre meşru olmayan fakat ona göre meşru olan haklar, onun teorisindeki eksiklikler ve istismara açık alanlardır.

Haklı savaş teorileri, birçok başka yaklaşım gibi kimin ne amaçla bu yaklaşımları kullandığıyla alakalıdır. Aquinas’a göre savaşın haklılığı ana maddeler olarak üç maddeye dayanmaktadır: savaşın ehil otorite tarafından ilan edilmesi, haklı sebebi olması ve doğru niyet ile yapılması. Bu kriterler,

⁶⁶ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 88.

ahlaklı ve adaletli bir egemen tarafından kullanıldığında, savaşı sınırlayan ve savaşıma gerçekten gerek olduğunda izin veren yapıdadır. Ancak Aquinas'ın yaklaşımında bize göre en sorunlu unsur; egemene ve Kilise'ye verdiği yetkiyle, adaletsiz ve ahlaki yasalara göre hareket etmeyen bir egemenin ve Kilise'nin nasıl sınırlanabileceğini göstermemiş olması, üstelik insanlara tiranlar karşısında sabretmelerini salık vermiş olmasıdır. Bu yönüyle bakıldığında Aquinas'ın haklı savaş teorisi, istismara açık unsurları içinde barındırmakta ve egemenlerin ve Kilise'nin karar verdiği haksız savaşımlara katılma ihtimalini önleyici ciddi öneriler ihtiva etmemektedir. Sadece güç arttırmak amacıyla savaşıma kalkan yöneticilere karşı haklı savaş teorileriyle savaşı başlamayı sınırlayan kriterlerin konulması ahlaki açıdan güzeldir, hatta bize göre zaruridir. Aquinas'ın haklı savaş teorisiyle ilgili yaptığımız eleştirilerin, bir haklı savaş teorisinin gereksizliği için ileri sürüldüğü sanılmamalıdır. Tersine kuralınlığın ve bunun sonucunda gücün egemenliğinin yaygınlaşmaması için haklı savaş teorilerinin tartışılmasının ve geliştirilmesinin yararlı olduğu düşüncesinden hareketle bu konu ele alınmıştır. Çözüm, ileri sürülen birçok haklı savaş teorisinde sorunlar olsa da, bu teorilerin bir kenara bırakılması değil, daha iyilerinin oluşturulmaya çalışılmasıdır.

Öz

Thomas Aquinas ve Haklı Savaş Teorisi

Bir savaşı başlatmanın ve sürdürmenin hangi durumlarda haklı olacağını inceleyen haklı savaş teorileri ahlak felsefesinin önemli bir konusudur. Bir haklı savaş teorisi din adına ortaya konulunca din felsefesinin de ilgi alanına girmektedir. Bilinen sistemli ilk haklı savaş teorisi Hristiyan teolojisi ve felsefesinin en etkili ve önemli isimlerinden biri olan Thomas Aquinas tarafından ortaya konulmuştur. Bu makalede, önce haklı savaş teorileri hakkında genel bir tanıtım yapıldıktan sonra Aquinas'ın haklı savaş teorisi tanıtılacaktır. Bunun için Aquinas'ın, hem savaşın başlatılmasının haklılığı (jus ad bellum) hem savaşın haklı bir şekilde sürdürülmesi (jus in bello) için ileri sürdüğü kriterler incelenecektir. Aquinas'ın yaklaşımı olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirilecek, özellikle egemene ve Kilise'ye teorisinde verdiği hakların sorunlu olduğuna dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Thomas Aquinas, haklı savaş, savaş ahlakı, ahlak felsefesi, din felsefesi.

Abstract

Thomas Aquinas and Just War Theory

Just war theory which investigates the justness of declaring and conducting a war is an important topic in moral philosophy. But when a just war theory is associated with a religion then it also becomes the subject of philosophy of religion. The first known systematically structured just war theory is presented by Thomas Aquinas who is one of the prominent figures in Christian theology and philosophy. In this article firstly, a general introduction will be given on just war theories, then Aquinas' just war theory will be introduced. The criteria presented by Aquinas for the justness of declaring a war (jus ad bellum) and the justness of conducting a war (jus in bello) will be analyzed. Aquinas' approach will be evaluated in detail and the problems caused by the rights he gives to the sovereign and to the Church will be criticized.

Keywords: Thomas Aquinas, just war, ethics of war, moral philosophy, philosophy of religion.

Kaynakça

- Aleaddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım Yayım ve Dağıtım, İstanbul, 2007.
- Darrell Cole, 'Thomas Aquinas on Virtuous Warfare', *Journal of Religious Ethics*, vol. 27, no.1, Bahar, 1999.
- Frederick H. Russel, *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974.
- Fulya A. Ereker, 'İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı', *Uluslararası İlişkiler*, c. 1, sayı 3, Güz 2004.
- George H. Sabine, Thomas L. Thorson, *A History of Political Theory*, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, Orlando, 1973.
- Gregory M. Reichberg, 'Thomas Aquinas between Just war and Pacifism' *The Journal of Religious Ethics*, vol.38, no. 2 Haziran 2010.
- Halil Berktaş, Zafer Toprak, 'Tarihçi Gözüyle Şiddetin Tarihi Üzerine Söyleşi' *Cogito*, sayı 6-7, Kış-Bahar 1996.
- James Turner Johnson, 'Maintaining the Protection of Non-Combatants', *Journal of Peace Research*, vol. 37, no. 4, Haziran 2000.
- James Turner Johnson, *The Quest for Peace: Three Moral Traditions in Western Cultural History*, Princeton University Press, Princeton, 1987.
- James Turner Johnson, *Just War Tradition and the Restraint of War: A Moral and Historical Inquiry*, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- John Kleiderer, Paula Minaert, Mark Mossa, *Just War, Lasting Peace: What Christian Traditions Can Teach Us*, Orbis Books, New York, 2006.
- *Kitab-ı Mukaddes*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2014.
- Lois J. Swift, 'Saint Ambrose on Violence and War', *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol.101, 1970.
- Marcus Tullius Cicero, *On Duties (De Officiis)*, çev. Walter Miller, Harvard University Press, Cambridge, 1913.
- Marcus Tullius Cicero, *On the Republic (De re Publica) III*, çev. C.W.Keyes, Harvard University Press, 1928.
- Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Marcia Sichel, *The Making of Nuclear Peace: The Task of Today's Just War Theorists*, Georgetown University Press, Washington, 1990.

- Mete Tunçay, Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Eski ve Orta Çağlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Michael Walzer, Arguing About War, Yale University Press, New Heaven, 2004.
- Nicholas Rengger, 'On the Just War Tradition in the Twenty-First Century', International Affairs, vol. 78, no. 2, 2002.
- Platon, Devlet, çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- Richard Shelly Hartigan, The Forgotten Victim: A History of the Civilian, Transaction Publishers, Chicago, 1982.
- Richard Shelly Hartigan, 'Non-Combatant Immunity: Reflections on Its Origin and Present Status', The Review of Politics, vol.29, no.2, 1967.
- Thomas Aquinas, On Kingship, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 2000.
- Thomas Aquinas, Summa Contra Gentiles, çev. Vernon J. Bourke, İnternet Erişim: <http://dhspriority.org/thomas/ContraGentiles3b.htm>
- Thomas Aquinas, Summa Theologica of Saint Thomas Aquinas, çev. Fathers of the English Dominican Province, Christian Classics, Nontre Dame, 1948.
- Thomas Aquinas, Thomas Aquinas's Letter to Margaret of Flanders, çev. Mark Johnson, madde 6, İnternet Erişim: <http://thomistica.net/letter-to-margaret-of-flanders/>